



ศักยภาพวัดเขากบทรายเพื่อวางแผนพัฒนา เป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดชลบุรี

ทูน อนุสนธิ

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาท ความสำคัญและศักยภาพที่เป็นคุณสมบัติของวัดเขากบทราย เพื่อวางแผนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดชลบุรี โดยทำการศึกษาบทบาทและความสำคัญของวัดในด้าน ประวัติศาสตร์ ด้านทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ด้านทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และประเพณีวัฒนธรรม ที่เกี่ยวเนื่อง

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาด้วยวิธีสำรวจภาคสนาม ประกอบการสัมภาษณ์ผู้รู้ และตรวจสอบกับเอกสารตีพิมพ์ ที่เกี่ยวข้อง สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

วัดเขากบทรายมีประวัติความเป็นมาโดดเด่นทางด้าน ประวัติศาสตร์ มีความเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ มาตั้งแต่ สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงรัตนโกสินทร์ ดังเช่น เป็นสถานที่ ใช้ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในอดีตจนกระทั่ง ปัจจุบันรวมทั้งหน่วยงานของจังหวัดยังใช้ประกอบพิธีเสก น้ำพระพุทธมนต์ศักดิ์สิทธิ์ในครั้งงานเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ และ 6 รอบ จนถึงโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมายุครบ 80 พรรษา ในวันที่ 5 ธันวาคม 2550 เนื่องด้วยวัดนี้มีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

ศักยภาพในด้านทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ จากสภาพแวดล้อมวัดนี้ตั้งอยู่บริเวณเขากบทราย ซึ่งอุดม สมบูรณ์ไปด้วยพรรณไม้ ให้ความร่มรื่น เหมาะแก่การท่องเที่ยว ชมทัศนียภาพที่เป็นธรรมชาติ มีจุดมุมมองหลายด้าน คือ ทัศนียภาพเมือง ทะเล และภูเขา

ศักยภาพด้านโบราณสถาน วัดเขากบทรายประกอบด้วยสิ่งที่สำคัญในเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส ล้วนมี คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ ศิลป์ ตามรูปแบบเป็นตัวแทนของยุคสมัย นับว่าเป็นแหล่ง ดึงดูดใจต่อนักท่องเที่ยวมานมัสการเคารพบูชาสิ่งสำคัญใน ทางพระพุทธศาสนา เช่น รอยพระพุทธบาทวัดเขากบทราย ตามที่พระมหากษัตริย์ในอดีตทรงพระราชดำเนินเสด็จมาวัดนี้

ศักยภาพด้านประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ประเพณีที่สำคัญและโดดเด่น ได้เป็นประเพณีของจังหวัด ได้แก่ประเพณีตักบาตรเทโว กิจกรรมสำคัญ คือ ประเพณีตักบาตร ข้าวต้มหาง อันเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นจังหวัดชลบุรี

Abstract

The purpose of this study was to investigate the roles, the importance, and the potential of Wat Khao-Bangsai for its development planning to become one of tourism resources in Chonburi Province. The study was focused on the roles and importance in the aspects of history, natural tourism resources, and arts and culture tourism resources in relation to historical site, ancient remains, works of art, and relevant customs and culture.

The study was conducted by means of field survey, informant interview, and related publications search. The findings revealed as follows:

Wat Khao-Bangsai has an outstanding history in the historical aspect in that it has a connection with the kings since the late Ayuddhaya Period until that of Rattanakosin. It has been used as the venue for the Royal Ceremony of Drinking the Water of Alliance to the King from those days up to now. Also, it is the venues for governments provincial organizations to perform the ceremony of consecration holy water in the celebrations of His Majesty the King's 5-Cycle and 6-Cycle Birthday Anniversary, and the celebration of His Majesty the King's 80-Year Anniversary on the 5th of December 2007 because of its holy water pond.

In the aspect of natural tourism resources, Wat Khao-Bangsai is located in the area of Bangsai Hill, where there are plenty of trees providing pleasant shade. It is thus an appropriate place for natural scenery sightseeing. In fact, there are many beautiful scenic points including city, sea, and mountain views. In the aspect of historical site, Wat Khao-Bangsai consists of important things in both of Buddha Images zone and Buddhist monks residence zone valuable in history, archeology, and art history, representing the form and pattern of an era. Besides, it is a tourist

attraction for paying homage to important things in Buddhism, e.g. Lord Buddha's footprints at Wat Khao-Bangsai, where the former kings used to visit. Finally, in the aspect of customs and culture of local communities, the most important and most popular custom of Chonburi Province is Tak Bat Thevo, which becomes the highlight of local culture of the people in Chonburi Province.

บทนำ

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมหนึ่งของมนุษย์ที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการอยากรู้ อยากเห็นสิ่งต่างๆ ที่แปลกใหม่ทั้งนี้เป็นสิ่งธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจึงทำให้เกิดการเดินทางจากถิ่นที่อยู่อาศัยของตนเองไปยังถิ่นอื่นๆ ทั้งใกล้และไกลแล้วแต่โอกาสและความสามารถ ที่จะเดินทางไปได้ ปัจจุบันการท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยมจากคนทั่วไปเป็นอย่างมากเนื่องจากเป็นกิจกรรมพักผ่อน ในช่วงเวลาหนึ่งๆ ของชีวิตมนุษย์และทำให้ได้รับความรู้จากสิ่งใหม่ๆ ที่ได้ไปพบเห็น นอกจากนั้นแล้วการท่องเที่ยวยังสามารถทำรายได้เข้าประเทศปีละเป็นจำนวนมาก (พรศุลี อินะรัตน์, 2547)

จังหวัดในภาคตะวันออกนับว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของประเทศไทยเพราะมีทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวที่สมบูรณ์ และสามารถท่องเที่ยวได้หลายประเภท เช่น ด้านธรรมชาติ ทะเล ภูเขา และด้านศิลปวัฒนธรรม นอกจากนั้นยังมีเทศกาลผลไม้ นับว่าเป็นการนำรายได้สู่ท้องถิ่นได้ อีกทางหนึ่ง จังหวัดชลบุรีเป็นจังหวัดแรกหรือเรียกได้ว่าเป็นประตูสู่ภาคตะวันออก เส้นทางหลักการท่องเที่ยวต้องผ่านจังหวัดนี้ก่อน ภายในตัวจังหวัดมีสิ่งที่น่าสนใจดึงดูดใจต่อนักท่องเที่ยวหลายอย่าง เช่นด้านชายหาดทะเลบางแสน ส่วนทางด้านโบราณสถานเกี่ยวกับวัด มีวัดหลวงประจำจังหวัด คือวัดใหญ่อินทารามซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป วัดเขาบางทรายเป็นวัดที่ตั้งอยู่ก่อนเข้าตัวเมืองจังหวัดชลบุรีประมาณ 3 กิโลเมตร ตำแหน่งตั้งอยู่ติดกับถนนสุขุมวิทมีฐานะวัดเป็นวัดหลวงชั้นตรี และเป็นวัดโบราณแต่กลับไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปทั้งที่สถานภาพวัดน่าจะเป็นจุดเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวจากจุดนี้สู่แหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ของภาคตะวันออก วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี มีสมบัติที่ทรงคุณค่าหลายอย่าง เช่น ด้านธรรมชาติ ด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วัฒนธรรมต่างๆ วัดเขาบางทรายน่าจะจัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดชลบุรี บริเวณวัดอยู่เชิงเขาพระพุทธรูปบางทราย หรือเขาพระบาทสามยอดกล่าวกันว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองกรุงศรีอยุธยา (นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีให้ข้อสันนิษฐานว่า คือ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ) ได้เสด็จประพาสทางเรือมาประทับแรมที่ตำบลนี้ทรงทอดพระเนตรเห็นว่ามีภูมิประเทศที่งดงามมาก จึงโปรดให้สร้างวัดขึ้นที่เชิงเขานี้ ระหว่าง พ.ศ. 2249-2275 และได้สร้างปูชนียสถานไว้อีกหลายแห่ง วัดนี้เคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ชั่วระยะหนึ่ง แล้วกลายเป็นวัดร้าง จนถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าพระคลังว่าที่สมุหกลาโหมยกทัพไปปราบอั้งยี่ที่วัดคงคาลัย ตำบลบางทราย อำเภอมือง จังหวัดชลบุรี หลังจากปราบอั้งยี่ลงได้แล้วเจ้าพระยาพระคลังได้บัญชาสั่งให้ปลัดทรัพย์สถาปนาวัดเขาบางทรายขึ้นมาใหม่ ในปีพ.ศ. 2390 ต่อมาวัดนี้ได้รับการบูรณะอีกครั้งในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) โดยพระยาวิชิตชลเขต ผู้กำกับราชการเมืองชลบุรี กับพระราชาคณะหลายรูป ศาสนสถานที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ ได้แก่ กมณฑป พระพุทธรูป เจดีย์ วิหาร ตึกพำนักเจริญภาวนาและบ่อน้ำ เป็นต้น ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ทรงผนวชอยู่ พระองค์ได้เสด็จจุดธูปเทียนมัสการพระพุทธรูป และเสด็จเยี่ยมเจ้าอาวาสวัดเขาบางทรายเมื่อปี พ.ศ. 2447 ทางราชการเคยใช้วัดเขาบางทรายเป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามข้อมูลวัดแห่งนี้ เป็นวัดธรรมยุตมีประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวรเถร) เคยมาจำพรรษา ณ วัดแห่งนี้ได้สร้างถาวรวัตถุไว้อย่าง ให้เยาวชนรุ่นหลังสักการบูชา (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2525)

วัดเขาบางทรายมีภูมิประเทศเป็นภูเขาสูง สามารถมองเห็นทิวทัศน์จังหวัดชลบุรี เป็นแหล่งชมวิวยอดนิยม โดยเฉพาะยามเย็น เนื่องจากวัดมีพื้นที่อยู่ริมถนนสุขุมวิท ซึ่งเป็นเส้นทางหลักไปสู่ภาคตะวันออก ซึ่งน่าจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับโบราณสถาน ในขณะเดียวกัน ก็เป็นจุดเชื่อมของแหล่งท่องเที่ยวภาคตะวันออกเช่น เมืองพระรถ เมืองศรีโพธิ์ และวัดอ่างศิลาจากปัจจัยดังกล่าววัดเขาบางทรายในปัจจุบันน่าจะเป็นที่นิยมสำหรับท่องเที่ยวทางด้านวัฒนธรรมมากกว่าที่เป็นอยู่ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาศักยภาพวัดเขาบางทรายเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในเขตอำเภอมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี เพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับศักยภาพของวัดเขาบางทราย ทั้งส่วนที่เป็นธรรมชาติ และส่วนที่เป็นสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นงานศิลปกรรม และส่วนประกอบอื่น ๆ ที่เห็นสมควรอนุรักษ์ไว้อย่างเป็นระบบ อันจะทำให้คนในท้องถิ่นเกิดความภาคภูมิใจในแหล่งท่องเที่ยวของตน และเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวของตนให้มากขึ้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อทางราชการและหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องจะได้นำผลงานวิจัยนี้ไปปรับใช้กับแหล่งท้องถิ่นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าวิจัยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังนี้

1. บทบาทและความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของวัด
2. ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ
3. ทรัพยากรและคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ
4. ประเพณีวัฒนธรรม ความสัมพันธ์กับชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าวิจัยได้กำหนดขอบเขตการศึกษา ค้นคว้าไว้ดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาค้นคว้าวิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหา
 - 1.1 ศึกษาลักษณะทั่วไปของวัดเขาบางทราย เช่น ที่ตั้ง อาณาเขต
 - 1.2 ศึกษาลักษณะที่เป็นจุดเด่นของวัดเขาบางทราย
2. ขอบเขตด้านพื้นที่ เนื่องจากวัดเขาบางทรายมีศักยภาพที่ทำการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ
 - 2.1 พื้นที่ที่เป็นแหล่งธรรมชาติ
 - 2.2 พื้นที่ที่เป็นสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางด้านศิลปกรรม

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาค้นคว้าวิจัยเรื่อง "ศักยภาพวัดเขาบางทรายเพื่อวางแผนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดชลบุรี" การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการศึกษาศักยภาพในด้านต่างๆ ของวัดเขาบางทราย ได้แก่ สภาพภูมิทัศน์ ประวัติวัดและอาคารสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงความเจริญของท้องถิ่น เพื่อเป็นข้อมูลประกอบใช้เป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดชลบุรี สำหรับวิธีการศึกษาค้นคว้าผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

1. ขั้นสำรวจและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยการสำรวจและศึกษาเอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษาจากแหล่งเอกสารต่างๆ เพื่อใช้เป็นความรู้พื้นฐานในการเขียนเค้าโครงวิจัยและประกอบในการศึกษาค้นคว้า

2. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและด้วยการไปสำรวจพื้นที่ ศึกษาโดยใช้ภาพถ่ายประกอบ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการใช้แบบสัมภาษณ์ (Open – end Questionair) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อสรุปผลการวิเคราะห์

- 2.1 การเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามปลายเปิด ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจาก เจ้าอาวาสวัด ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิ การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In – depth Interview)

- 2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลของวัดเขาบางทราย

- 2.2.1 สถานที่ตั้ง

- 2.2.2 ประวัติความเป็นมา

- 2.2.3 บุคคลสำคัญ

- 2.3 การเก็บรวบรวมสิ่งที่มีอยู่และเป็นจุดเด่น (สภาพแวดล้อมทั่วไป)

- 2.3.1 สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น

- 2.3.1.1 สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเป็นโบราณสถานภายในวัด

- 2.3.1.1.1 เขตพุทธาวาส

- 2.3.1.1.2 เขตสังฆาวาส

- 2.3.1.2 สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นที่เป็นงานศิลปกรรม

- 2.3.1.2.1 รอยพระพุทธรูป

- 2.3.1.2.2 มณฑป

- 2.3.1.2.3 หอระฆัง

- 2.3.1.2.4 ศาลาราย

- 2.3.2 สิ่งที่เป็นธรรมชาติ

- 2.3.2.1 บริเวณที่เป็นต้นไม้

- 2.3.2.2 บริเวณจุดชมวิว

- 2.3.2.3 บริเวณบรรยากาศของจุดชมวิวลานพักผ่อน

- 2.3.2.4 แหล่งสันทนการ

- 2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากสภาพแวดล้อมของวัดเขาบางทรายผู้วิจัยเก็บข้อมูลดังนี้

- 2.4.1 เส้นทางคมนาคม ที่สามารถติดต่อสื่อสารจากภายนอกไปยังวัด

- 2.4.2 บริเวณจุดพักผ่อนชมวิวทิวทัศน์

- 2.4.3 แหล่งที่เป็นธรรมชาติที่น่าสนใจ

- 2.4.4 บริเวณวัด เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส

- 2.4.5 ความสำคัญทางประวัติศาสตร์

- 2.4.6 วิเคราะห์พื้นที่

- 2.4.7 ความเชื่อมโยงบริเวณอาคาร จุดสนใจต่างๆ ภายในวัด

- 3.ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและพื้นที่ศึกษาระหว่างเดือนเมษายน 2550 – มิถุนายน 2550 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย แนวทางการสัมภาษณ์อย่างเจาะลึกและการใช้แบบสัมภาษณ์และ มีวิธีดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

- 3.1 การสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย คำถามที่ใช้ครอบคลุมเนื้อหาในขอบเขตของงานวิจัย เช่น อายุของวัด บทบาทความสำคัญ ประวัติความเป็นมา บุคคลสำคัญเกี่ยวกับวัดนี้ แหล่งใดบ้างเป็นสถานที่สำคัญ มีคุณค่าควร

อนุรักษ์ไว้ แหล่งธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับวัด กิจกรรม ประเพณีวัฒนธรรม ชุมชนที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับวัด

3.2 ฝ่ายด้านการท่องเที่ยว

3.2.1 การเดินทางคมนาคม

3.2.2 สิ่งอำนวยความสะดวก

3.2.3 ความปลอดภัย

3.2.4 ความสะอาด

3.2.5 สภาพแวดล้อม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาได้สรุปการวิเคราะห์ ข้อมูลจากเอกสาร เพื่อกำหนดแนวทางและประเมินผล โดย อธิบายผลการศึกษาค้นคว้าด้วยวิธี พรรณนาวิเคราะห์ โดย มีตารางและภาพประกอบดังนี้

4.1 นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ซึ่งบันทึกไว้ในแถบบันทึกเสียงมาถอดข้อความโดยสรุปสาระ สำคัญตามประเด็นที่กำหนดไว้ในขอบเขตของการศึกษา

4.2 นำข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกในการสัมภาษณ์ มาสรุปสาระสำคัญตามประเด็นที่กำหนดไว้ในขอบเขตของ การศึกษา

4.3 นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจพื้นที่ มาเขียน แผนที่โดยแบ่งพื้นที่เป็นทั้งหมดว่ามีกี่ส่วน พื้นที่ที่เป็นธรรมชาติ มีอะไรน่าสนใจ พื้นที่ที่เป็นโบราณสถานมีอะไรบ้าง อาคาร ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์มีจำนวนกี่แห่งและมีความสำคัญ อย่างไร

4.4 นำแผนที่ทั้งหมดมาแบ่งเขตแล้วแทนที่ด้วยสี สีเขียวที่เป็นแหล่งธรรมชาติจำนวนกี่แห่ง สีเหลืองเป็นเขต วัดจำนวนกี่แห่ง สีน้ำตาลอาคารสำคัญทางประวัติศาสตร์ กี่อาคาร สีส้มเป็นเขตพุทธาวาส สีม่วงเขตสังฆาวาส มีกี่ ส่วนของพื้นที่ทั้งหมด มีส่วนใดที่เชื่อมโยงส่วนอื่น ผลสม พสานให้เกิดแรงดึงดูดใจแก่ผู้มาเยี่ยมชม

ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาจากวิธีการสำรวจภาคสนาม ประกอบการสัมภาษณ์ผู้รู้ และตรวจสอบกับข้อมูลจากเอกสาร ตีพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

ความสำคัญของวัดในทางประวัติศาสตร์

1. ประวัติวัด จากการศึกษาพบว่า มีเอกสารและ ข้อมูลกล่าวถึงดังนี้ จากตำนานและคำบอกเล่าถึงความเป็นมา ของวัดเขาบางทรายนี้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เข้าใจว่าเป็นสมัยของพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ นักประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นกล่าวว่าพระองค์ได้เสด็จมา ณ ที่แห่งนี้ เสด็จนมัสการ รอยพระพุทธบาท และทรงชื่นชมธรรมชาติว่ามีความร่มรื่น เกิดความประทับใจในธรรมชาติว่าสวยงามยิ่งนัก จากนั้น วัดนี้ก็ถูกทิ้งร้างมาในช่วงระยะเวลาหนึ่ง พ.ศ. 2390 ตรง

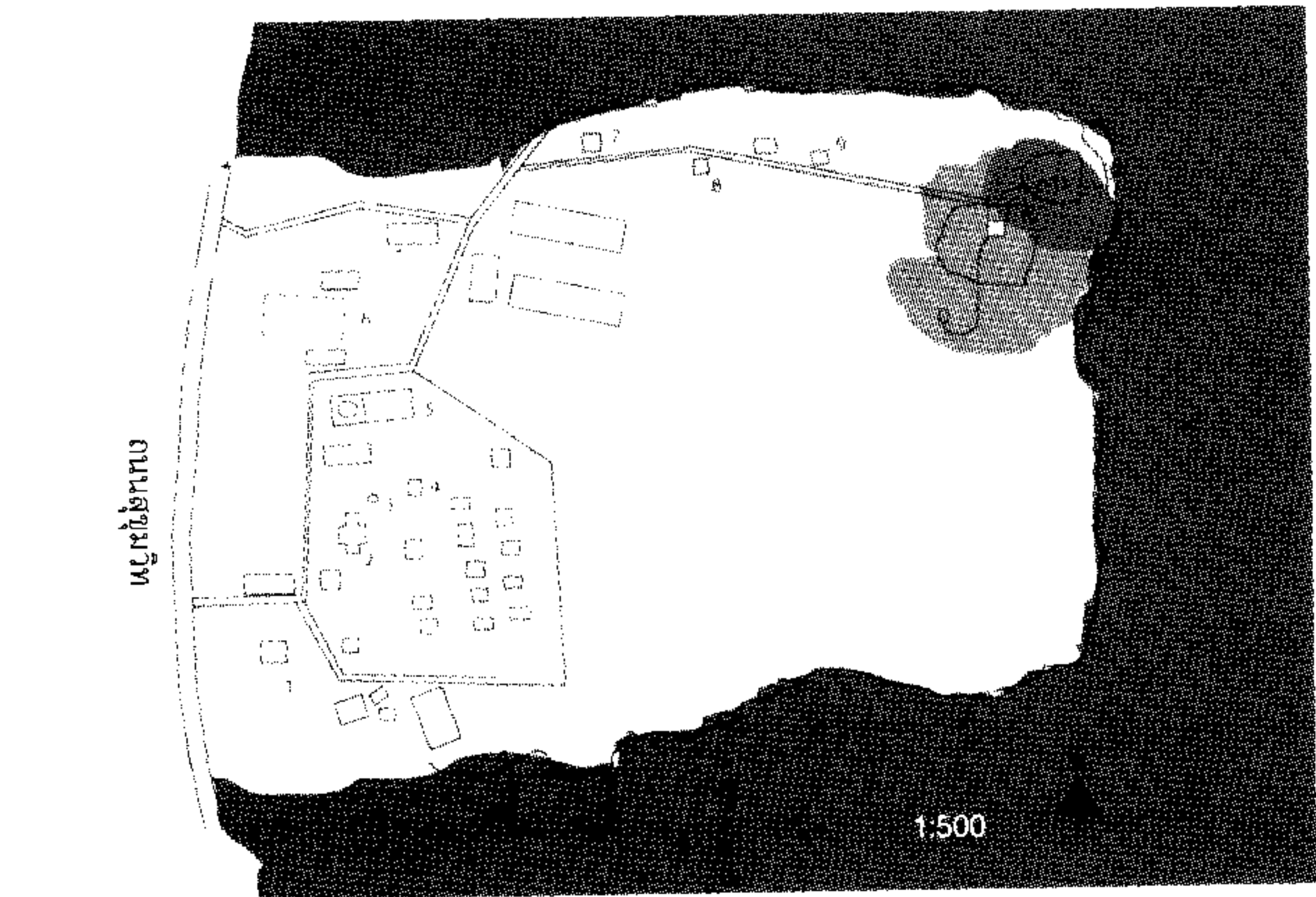
กับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 3) ได้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดขึ้นมาใหม่ เนื่องจากถูกปล่อยทิ้งร้างมานาน โดยมอบให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นผู้สถาปนาวัดเขาบางทรายต่อมาถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) โปรดเกล้าฯให้ซ่อมแซม โดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เป็นผู้ควบคุมการบูรณะครั้งนี้ พ.ศ. 2445 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 5) ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์อีกครั้งโดยพระยาวิชิตรชลเขต เจ้าเมืองชลบุรี ในสมัยนั้น จากนั้นมาเป็นวัดเขาบางทราย ก็มีความเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับจนทางราชการได้ใช้ สถานที่พระอารามวัดเขาบางทรายประกอบพิธีถือน้ำ พิพัฒน์สัตยาสำหรับจังหวัดชลบุรี ตลอดรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5)

2. บทบาทและความสำคัญของวัด

วัดเขาบางทรายในอดีตเคยใช้ประกอบพระราชพิธี ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เนื่องจากมีสระน้ำสำคัญที่น้ำไหลมาจากยอดเขา 3 ยอดมารวมกันที่สระแห่งนี้ นอกจากนั้น พระอุโบสถวัดเขาบางทรายก็มีความสำคัญ เพราะคณะสงฆ์ ที่มีชื่อเสียงหลายรูป โดยเฉพาะท่านเจ้าคุณสมเด็จพระ พุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโรธร) ก็ได้บรรพชาอุปสมบทจาก พระอุโบสถหลังนี้พระอุโบสถหลังนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราช ดำเนินถวายผ้าพระกฐิน เมื่อ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2430 9 มิถุนายน พ.ศ. 2441 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรม พระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ที่ชลบุรี 10 สิงหาคม พ.ศ. 2442 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จนมัสการพระพุทธบาท และเสด็จเยี่ยมเจ้าอาวาส 1 ธันวาคม พ.ศ. 2447 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว ขณะทรงผนวช เสด็จพระราชดำเนินนมัสการ พระพุทธบาท และเสด็จเยี่ยมเจ้าอาวาสวัด พระอุโบสถ หลังนี้ใช้เป็นสถานที่ถือน้ำพิพัฒน์สัตยามาตลอดตั้งแต่ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ พระมงกุฎ เกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี พ.ศ. 2542 ปีเฉลิม พระเกียรติครบรอบ 72 พรรษา ใช้สระน้ำจากวัดเขาบางทราย เพื่อเตรียมน้ำศักดิ์สิทธิ์ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ ปี พ.ศ. 2550 เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมายุครบ 80 พรรษา ในวันที่ 5 ธันวาคม 2550 ได้ทำพิธีเสกน้ำศักดิ์สิทธิ์จากวัดเขาบางทราย วัดเขาบางทรายยังเป็นที่ตั้งของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่สำคัญได้แก่ พระมณฑป พระพุทธบาท พระอุโบสถ ตั้งแต่ อดีตจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากวัดมีฐานะเป็นวัดหลวงจึงมี

ความเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์มาโดยตลอด

ทรัพยากรการท่องเที่ยวด้านธรรมชาติ



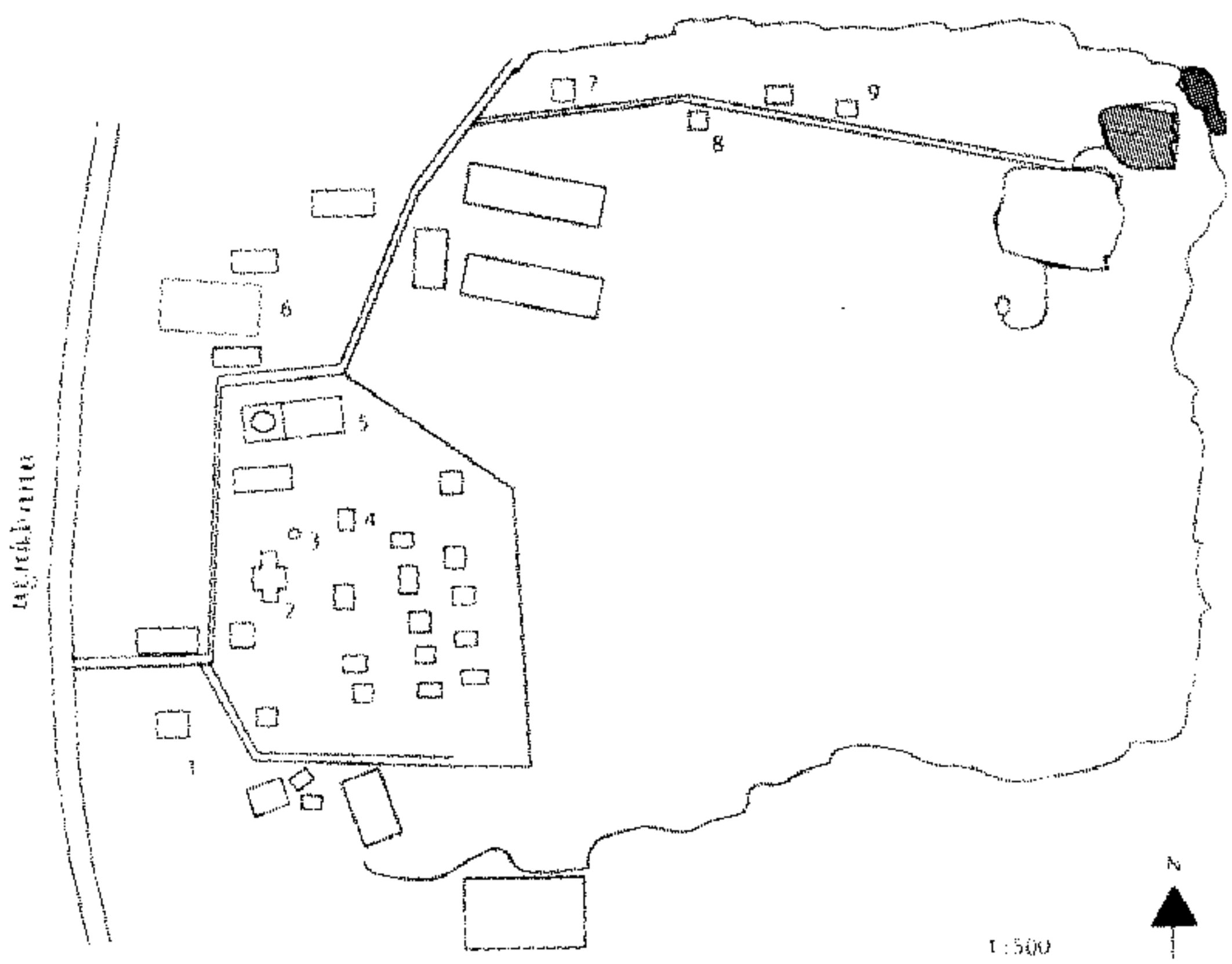
สัญลักษณ์	ความหมาย
	บริเวณที่เป็นป่าเชิงเขา
	บริเวณที่เป็นป่าเชิงเขาที่มีความสูงขึ้นไป
	บริเวณลานกว้างบนเขาเป็นจุดชมวิว
	บริเวณจุดสูงสุดบนเขา
	เขตพื้นที่หน่วยงานทหาร

ภาพที่ 1 แสดงแผนผังตำแหน่งบริเวณเขาบางทราย ชลบุรี

1. ตำแหน่งที่ตั้งวัดกับพื้นที่สีเขียว จากการสำรวจและการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ เนื่องจากส่วนหนึ่งของวัดนี้ตั้งอยู่บนยอดเขาสูงหนึ่งของเทือกเขาพระพุทธรบาท ซึ่งมีทั้งหมด 3 ยอด ส่วนที่เป็นพื้นที่สีเขียวของเทือกเขาของวัดนี้คิดเป็นพื้นที่โดยประมาณ 70% ของพื้นที่วัดทั้งหมด จึงกล่าวได้ว่าวัดนี้มีลักษณะเป็นที่ตั้งอยู่บนเนินเขาซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพรรณไม้ยืนต้น ได้แก่ ไม้แดง ไม้เต็ง ป่าไผ่ ท่ามกลางต้นดอกสุพรรณิการ์ ซึ่งขึ้นปกคลุมตั้งแต่บนยอดเขาจนถึงบริเวณเชิงเขา ออกดอกสีเหลืองเป็นช่อ ในระหว่างเดือนมกราคม ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ทุกปี



ภาพที่ 2



สัญลักษณ์	ความหมาย
	จุดชมวิวบริเวณหลังพระมณฑป
	จุดชมวิวบริเวณพระเจดีย์ต้น
	จุดชมวิวบริเวณยอดเขาสูงสุด

ภาพที่ 3 แสดงบริเวณจุดชมวิว บนเขาพระบาทบางทราย

2. จุดชมวิว จากข้อมูลด้านตำแหน่งที่ตั้งที่เป็นพื้นที่สีเขียวบนยอดเขา ทำให้เกิดมุมมองเห็นทัศนียภาพจากมุมสูง เช่น

2.1 ทัศนียภาพทางทะเล เป็นทัศนียภาพชายฝั่งทะเล ด้านทิศตะวันตกของทะเลชลบุรี ในระยะกว้างไกล

2.2 ทัศนียภาพชมเมืองสามารถมองเห็นที่ตั้งอาคารต่างๆ ความสลับซับซ้อนของตึกในตัวเมืองชลบุรี

2.3 ทัศนียภาพชมภูเขา สามารถมองเห็นความสลับซับซ้อนของทิวเขา และป่าไม้บนนาพรณ



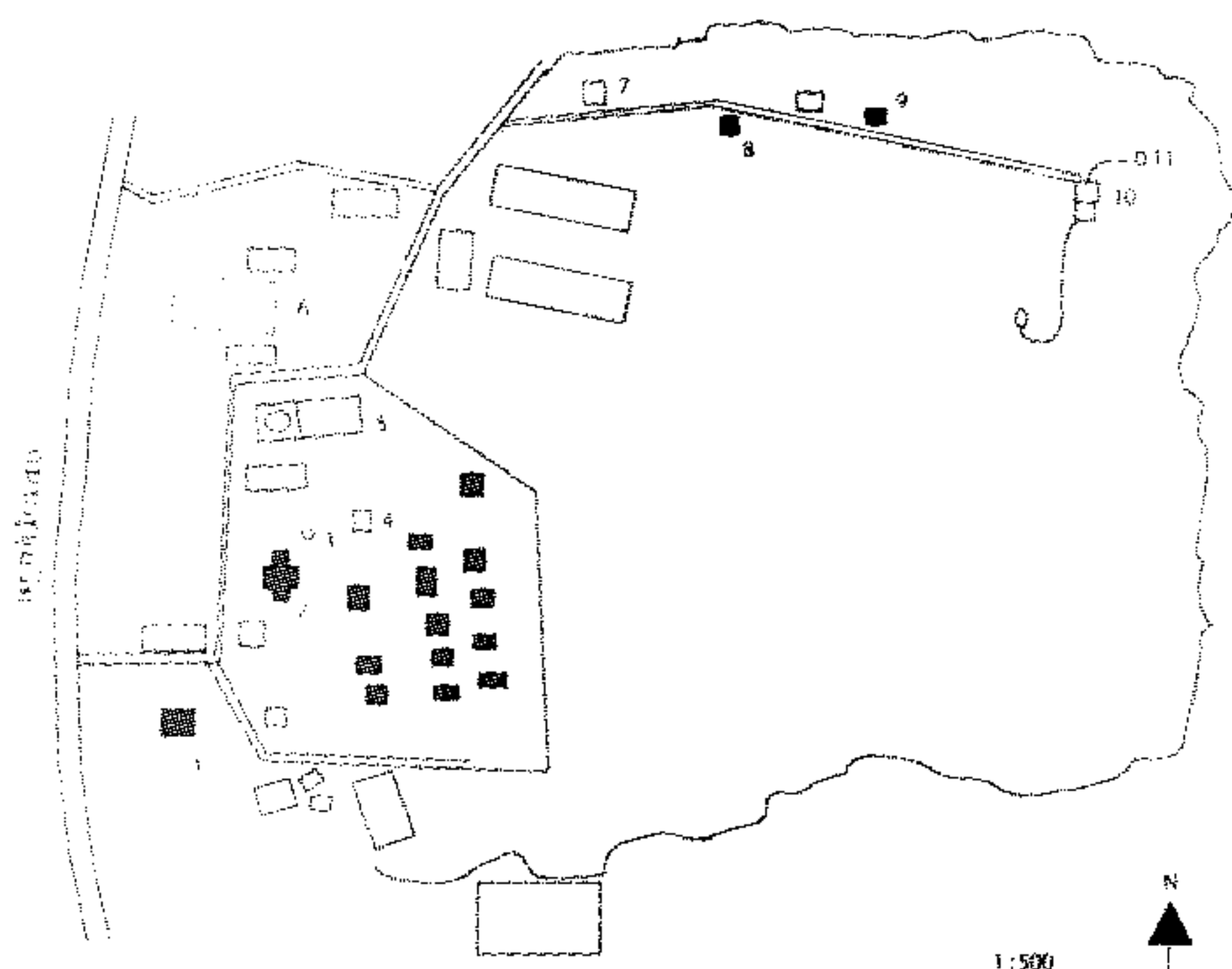
ภาพที่ 4

ภาพที่ 5



ทรัพยากรการท่องเที่ยวด้านโบราณสถาน

ในการศึกษาวิเคราะห์ด้านนี้แบ่งได้ 2 ส่วน ทรัพยากรทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และประเภทศิลปวัฒนธรรมประเพณี



สัญลักษณ์	ความหมาย
	อาคารเขตพุทธาวาสวัดเขาบางทราย
	อาคารเขตสังฆาวาสวัดเขาบางทราย

ภาพที่ 6 แสดงแผนผังตำแหน่งทรัพยากรการท่องเที่ยวด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี

1. กลุ่มโบราณสถาน เขตพุทธาวาส โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ผลจากการวิจัยพบว่า แหล่งโบราณสถานดังกล่าวอยู่ในกลุ่มตั้งแต่เชิงเขาไปจนถึงยอดเขา ซึ่งเป็นอาคารที่สำคัญ เกี่ยวข้องกับอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อพระพุทธเจ้า เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่อการเคารพบูชา มีตำแหน่งที่ตั้งในบริเวณเชิงเขา จนถึงยอดเขา ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาราย หอระฆัง พระมณฑป พระเจดีย์ตัน และเป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวที่ดีของกลุ่มโบราณสถาน และเป็นที่ผู้มาเยือนจะมานมัสการเป็นส่วนใหญ่ อาคารกลุ่มดังกล่าว ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

1.1 พระอุโบสถ ตำแหน่งที่ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาด้านล่าง ใช้ประกอบพิธีสังฆกรรมของพระสงฆ์ และประกอบในพระราชพิธีเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ในกรณีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ลักษณะรูปแบบ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีพระระเบียง มีพาไลรอบด้าน หลังคาลดชั้น 3 ชั้น 4 ชั้น ประดับตกแต่งด้วยช่อฟ้าเป็นรูปนกเจ้า ตามแบบประเพณีนิยมสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีประตูเข้า-ออก 3 ด้าน ประโยชน์พระอุโบสถหลังนี้ใช้ประกอบพิธีสังฆกรรมของสงฆ์ และพิธีสำคัญ เช่น พิธีพลีกรรมตักน้ำศักดิ์สิทธิ์ และเสกน้ำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ของจังหวัดชลบุรี ลักษณะฐาน

พระอุโบสถตั้งอยู่บนฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ เชิงผนังมีพระระเบียงรอบตัวพระอุโบสถ เชิงผนังพระระเบียงตั้งอยู่บนฐานบัว หลังคา เป็นหลังคามุงกระเบื้อง ช่อชั้น 4 ชั้น ประกอบช่อฟ้าใบระกาครบครัน ชุ่มประตุน้ำต่างเป็นชุมมกฏประดับลงรักปิดทองด้วยลายพุ่มทรงขาบินทักันแย่ง

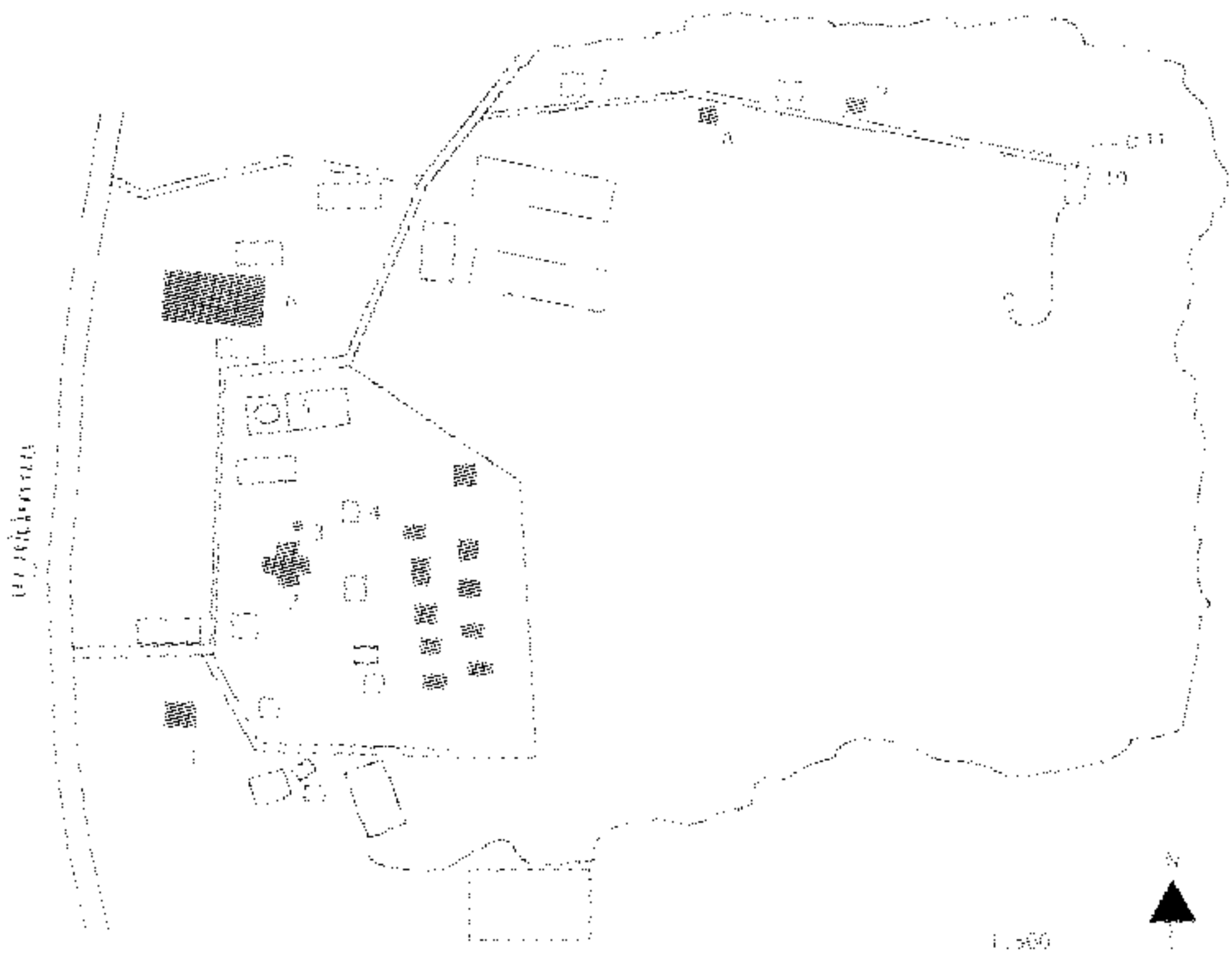
1.2 พระมณฑป ตำแหน่งที่ตั้งอยู่บนลานยอดเขา เป็นส่วนที่ต้องใช้บันไดเดินขึ้นไป เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท 2 องค์ มณฑปพระพุทธบาทที่วัดแห่งนี้ ถือว่าเป็นแหล่งดึงดูดให้พุทธศาสนิกชนเดินทางมานมัสการตามคติโบราณ และเป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไปในอดีต ตั้งแต่ชนชั้นพระมหากษัตริย์ และบุคคลทั่วไป ดังเช่น ในรัชสมัยพระเจ้าท้ายสระแห่งกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ผนังทึบทั้งสามด้าน หลังคาเป็นชุมมกฏ มีประตูทางเข้าทางทิศตะวันตก 2 บาน รอบๆ พระมณฑปมีลานประทักษิณล้อมด้วยกำแพงแก้ว ด้วยตำแหน่งที่ตั้งของพระมณฑปบนภูเขา จึงทำให้เป็นจุดชมวิวได้หลายมุม ส่วนตกแต่งยอดบนเป็นเครื่องตกแต่งประดับยอดพระมณฑปที่พบเห็นทั่วไป

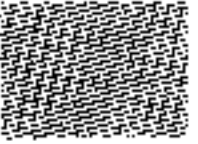
1.3 พระเจดีย์ พระเจดีย์ตันตั้งอยู่ถัดจากพระมณฑปขึ้นไปประมาณ 300 เมตร เป็นส่วนที่ต้องใช้บันไดเดินขึ้นไปค่อนข้างสูงชัน ความสำคัญของพระเจดีย์เป็นสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันกับพระมณฑป ที่ปรากฏในปัจจุบันได้บูรณะขึ้นใหม่ ด้วยวัสดุก่ออิฐถือปูนยังคงศิลปะแบบเดิมไว้รูปลักษณะ เป็นพระเจดีย์ทรงกลม ตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยม มีมัลลยเการรองรับองค์ระฆัง ส่วนบนของเจดีย์เป็นชั้นป่องโหนด ตั้งอยู่บนบัลลังก์ ตามลักษณะรูปแบบเจดีย์ทรงกลม ตามคตินิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4)

1.4 พระเจดีย์โพรง ตำแหน่งที่ตั้งอยู่บนยอดเขา สร้างขึ้นในยุคเดียวกันกับพระเจดีย์ตันและพระมณฑป แต่เนื่องจากว่าตำแหน่งที่ตั้งอยู่บนยอดเขาในเขตทหาร จึงไม่สะดวกแก่การจัดให้เป็นจุดท่องเที่ยว



ภาพที่ 7 หอระฆังปูน



สัญลักษณ์	ความหมาย
	ตำแหน่งอาคารโบราณสถานเขตสังฆาวาส

ภาพที่ 8 แสดงตำแหน่งทรัพยากรการท่องเที่ยวด้านโบราณสถาน
เขตสังฆาวาส วัดเขาบางทราย

2. กลุ่มโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เขตสังฆาวาส

2.1 ฟานักสมเด็จ เป็นสถานที่พักสำหรับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (ญาณวรเถร) เมื่อครั้งมาพำนักที่วัดเขาบางทราย เนื่องจากสมเด็จฯเป็นพระสังฆปาโมกข์ได้ดูแลวัดนี้มาโดยตลอด รูปแบบสถาปัตยกรรม เป็นสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ ทรงตึกก่อสร้างด้วยอาคารเครื่องก่อ ในปัจจุบันเป็นที่เก็บรวบรวมเครื่องใช้ของสมเด็จฯ เมื่อครั้งเสด็จเยี่ยมวัดเขาบางทราย

2.2 วิหารบูรพาจารย์ เป็นอาคารรูปทรงจตุรมุข รูปแบบไทยประยุกต์ เป็นที่ประดิษฐานรูปปั้นบูรพาจารย์ของวัดเขาบางทราย และโบราณวัตถุของวัด ซึ่งสามารถพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์ของวัดเขาบางทรายได้

2.3 นาฬิกาแดด ตั้งอยู่ด้านหลังของวิหารบูรพาจารย์ ในสมัยโบราณใช้เป็นนาฬิกาแดดเพื่อบอกเวลา ในยุคสมัยนั้นจะมีไว้ตามชุมชน ห่างจากเมืองหลวงโดยเฉพาะหัวเมืองสำคัญ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญและดึงดูดใจของวัดนี้

2.4 หอระฆัง ตำแหน่งอยู่ทางทิศตะวันออกของนาฬิกาแดด ใช้สำหรับเป็นหอระฆังตีบอกสัญญาณในการกิจของสงฆ์ ลักษณะรูปแบบเป็นหอระฆังเครื่องก่อ รูปทรงแบบไทยประยุกต์สูง 5 ชั้น หลังคาทรงปริมิต ประดับยอดใบเสมา

2.5 หมู่กุฏิสงฆ์ ลักษณะเป็นกุฏิหลังเดี่ยว เพื่อให้พระสงฆ์พำนักหลังละ 1 องค์ ตามคติของพระนิกายธรรมยุติ บริเวณใกล้เคียงจะเป็นที่เจริญวิปัสสนาจนกม รูปแบบเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน เป็นลักษณะทรงไทยประยุกต์จำนวน 20 หลัง กลุ่มกุฏินี้ถือว่าเป็นตัวอย่างแก่การศึกษาลักษณะหมู่กุฏิตามคติธรรมยุติ

2.6 ศาลาราย หรือศาลาเก้าห้อง ตั้งอยู่บนเชิงเขา ขึ้นตามบันไดแก้วทอดที่ 2 ตำแหน่งอยู่ใกล้กับหอระฆังเก่า ในอดีตอาคารแห่งนี้เคยใช้สำหรับนั่งเจริญวิปัสสนากัมมัฐาน เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ด้านข้างทำเป็นซุ้มโค้งลักษณะแปลกตา ปัจจุบันอนุรักษ์ไว้ในฐานะที่เป็นอาคารเก่าโบราณ

2.7 หอระฆังเก่า ตั้งอยู่เชิงเขาห่างจากศาลาเก้าห้องขึ้นไปประมาณ 100 เมตร ลักษณะทรงสถาปัตยกรรมเป็นหอระฆังปูนสองชั้น ลวดลายพนักกำแพงประดับกระเบื้องเคลือบแบบจีน เข้าใจว่าส่วนด้านล่างใช้เป็นหอกลอง ส่วนชั้นบนใช้เป็นหอระฆัง เพราะปัจจุบันยังปรากฏระฆังแขวนอยู่ รูปแบบทางศิลปะเป็นรูปแบบตามพระราชประเพณี นิยมในรัชกาลที่ 3 ซึ่งจะพบทั่วไปในวัดที่กรุงเทพมหานคร



ภาพที่ 9 รอยพระพุทธรูปแบบลังกานิยม



ภาพที่ 10 ศาลาปูนเก้าห้อง

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาศักยภาพที่เป็นคุณสมบัติของวัดเขาบางทราย เพื่อวางแผนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดชลบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของวัดในทางประวัติศาสตร์ ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และประเพณีวัฒนธรรม

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง "ศึกษาศักยภาพวัดเขาบางทรายเพื่อวางแผนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว" ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้

ผลการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้ดังนี้

1.1 ควรพัฒนาสถานที่ตามบริเวณที่เป็นจุดสำคัญ ให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยและจัดตกแต่งบริเวณข้างเคียงให้สวยงามเหมาะสมแก่การท่องเที่ยว

1.2 ควรมีการประชาสัมพันธ์ข้อมูลเกี่ยวกับวัด บทบาทและความสำคัญของวัดต่อชุมชนท้องถิ่น โดยทำเป็นแผ่นพับ ป้ายโฆษณาขนาดใหญ่

1.3 ควรจัดทำป้ายชี้แนะนำจุดสำคัญๆ ของวัดให้ทราบประวัติความเป็นมา ให้ชัดเจนเพื่อเป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาค้นคว้า

1.4 ควรนำผลการศึกษาไปปรับใช้กับการศึกษาศักยภาพวัดอื่นภายในจังหวัดชลบุรี เพื่อให้เป็นแนวทางในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว

1.5 ควรมีการศึกษาถึงการวางแผนวัดในด้านการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการจัดการโฆษณาประชาสัมพันธ์ในภาพรวมระดับจังหวัด เพื่อให้วัดเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไปและธุรกิจที่เกี่ยวข้อง



ภาพที่ 11



ภาพที่ 12 มณฑปพระพุทธบาท

กับการท่องเที่ยว

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

ผลการศึกษานี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไปนี้

2.1 ควรสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประวัติและผลงานของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวรเถร) ที่มีบทบาทสำคัญต่อประชาชนจังหวัดชลบุรีและประชาชนชาวไทย

2.2 ควรสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเพณีตักบาตรเทโวเพื่อเป็นข้อมูลในการอนุรักษ์และพัฒนาประเพณีนี้สืบไป

2.3 ควรสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับคติความเชื่อและประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท

2.4 ควรสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

2.5 ควรสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยโบราณสถานประเภทวัด เพื่อการวางแผนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในลักษณะนี้ภายในจังหวัดชลบุรีและจังหวัดอื่นๆ ด้วย เช่น จังหวัดจันทบุรี จังหวัดตราด จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น

2.6 ควรสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยด้านปัญหาและผลกระทบจากการจัดการโบราณสถานประเภทวัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว



ภาพที่ 13 บันไดขึ้นไปยังมณฑปพระพุทธบาท

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. (2544). *วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดชลบุรี*. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ. กรมศิลปากร.
- โชติ กัลยาณมิตร. (2548). *พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- พรศุลี อินะรัตน์. (2547). *ศึกษาสภาพและแนวทางการจัดการโบราณสถานเพื่อการท่องเที่ยว ในจังหวัดตรัง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ยุพดี เสตพรรณ. (2548). *ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: พิธีกรรมพิมพ์.
- วรรณ วลัยวานิช. (2546). *ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว* (พิมพ์ครั้งที่ 2). คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ศิลปากร, กรม. (2538). *พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535*. กรุงเทพฯ: ฝ่ายควบคุมดูแลรักษา กองโบราณคดี.
- _____. (2533). *วิวัฒนาการพุทธสถานไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- สันติ เล็กสุขุม. (2550). *ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- สายันต์ ไพรชาญจิตร. (2548). *การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: ศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์.
- เสรี วงษ์ไพจิตร. (2534). *จุดหักเหของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว: ชนวนให้เกิดขบวนการนิเวศวิทยาทางการเมือง*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย